

Om arbetslöshet, sysselsättning och inflation

Denna artikel kompletterar några centrala teorier i dagens läroböcker i makroekonomi med mikroekonomiska grunder. Distinktionen mellan kort sikt och medellång sikt diskuteras också, liksom effekten av matchningsproblem på arbetslöshet. Och vi ska se vad som döljer sig bakom begreppet jämviktsarbetslöshet.

Distinktionen mellan kort sikt (1–3 år) och medellång sikt (3–10 år) är grundläggande i dagens läroböcker i makroekonomi. På kort sikt bestämmer efterfrågan produktionen.¹ Man utgår då från givna konstanta priser och att företag kan och vill leverera allt som efterfrågas (Blanchard m fl 2015, s 157), men dessa grundläggande antaganden diskuteras inte närmare. Många faktorer bestämmer efterfrågan, från konsumenternas förtroende för sin egen ekonomi till finans- och penningpolitik, frågor som diskuteras inom ramen för den traditionella IS-LM modellen (även om man medger att centralbanken i praktiken väljer ränta och inte penningmängd).

Arbetsmarknaden introduceras först på medellång sikt (Blanchard m fl 2015, kap 7). Det centrala begreppet är ”jämviktsarbetslöshet”, dvs ”den arbetslöshet som ekonomin tenderar att återgå till på medellång sikt” (Blanchard m fl 2015, s 157). Den bestäms av en ”prissättningskurva” och en ”lönesättningskurva”. Jämviktsarbetslösheten bestämmer sedan sysselsättningens och produktionens nivåer på medellång sikt. Jämviktsarbetslösheten kan också tolkas som den arbetslöshet som ger konstant inflation (NAIRU). För övrigt bestäms inflationens nivå på medellång sikt av penningmängdens utveckling.

Dessa teorier kompletteras i denna artikel på flera sätt. Vi ska se varför produktionen i regel (men inte alltid) bestäms av efterfrågan på kort sikt. Dessutom ska vi se hur sysselsättning, arbetslöshet och inflation bestäms på kort sikt. Vi ska också se hur prissättningskurvan – kompletterad på lämpligt sätt – bestämmer reallönen under varje år och inte bara på medellång sikt, medan lönesättningskurvan kan uppfattas som en modell av hur nominella löner sätts i en ekonomi utan fackföreningar. Och inflationen bestäms på samma sätt under varje år, delvis av arbetslösheten men framför allt av andra faktorer.

Jag ska dessutom diskutera något som normalt inte diskuteras i grundböcker i makroekonomi och inte heller i Blanchard m fl (2015), men som

ANTE FARM

är docent i nationalekonomi och verksam vid SOFI, Stockholms universitet, sedan 1974. Hans forskning handlar bl a om hur företag sätter priser, efterfrågar arbetskraft och påverkas av rekryteringsproblem. ante.farm@sofi.su.se

¹ Se t ex kapitel 2–6 i Blanchard m fl (2015) som här får representera litteraturen.

Stort tack till Lina Maria Ellegård för konstruktiv kritik av ett första utkast.

spelat stor roll i den allmänna debatten och ekonomisk politik, nämligen hur arbetslöshet beror på matchningsproblem.²

1. Prisbildning och efterfrågan på arbetskraft

Ett företags produktion begränsas i regel av försäljningen vid det pris (p) det sätter. Efter att företaget satt sitt pris anpassar det därför i regel sin produktion till försäljningen $D(p)$ och sin sysselsättning N till produktionen och arbetsproduktiviteten (a). I allmänhet gäller det emellertid att

- (1) $N = D(p)/a$ om $D(p) < k$ och annars $N = k/a$,
där k betecknar företagets kapacitet. Och priset bestäms av
- (2) $p = (1+m)(1+h)w/a$,

där w är lön, h är direkta kostnader utom lönekostnader mätt som andel av lönekostnaderna och m är ett pålägg som företaget väljer för att täcka fasta kostnader och vinstkrav eller för att maximera vinsten eller anpassa sig till priskonkurrens som prisledare eller pristagare.³

Ett företags produktion och sysselsättning begränsas alltså av antingen försäljning eller kapacitet. Det gäller för både pristagare och prissättare, oavsett hur priset sätts. Ett företag kan naturligtvis vara pristagare, dvs sätta samma pris som en prisledare, men det innebär inte nödvändigtvis att det kan sälja allt det vill producera, vilket den traditionella modellen antar.⁴

Efterfrågan på arbetskraft beror på produktionsfunktionen (som här approximativt karakteriseras av parametrarna a och k) men inte på reallönen w/p , som i den traditionella modellen. Detta är egentligen en approximation, men en god sådan, vilket framgår av Farm (2019) som också redovisar den fullständiga modellen. Det mest uppseendeväckande med den traditionella modellen är emellertid att ett företags efterfrågan på arbetskraft inte beror på efterfrågan på dess produkter. För ett monopol beror detta resultat på antagandet att företaget bara väljer sysselsättning i stället för både pris och sysselsättning.

På en marknad där alla företag har (approximativt) samma kostnader kommer företag oberoende av varandra att sätta (approximativt) samma pris. Och om löner och inputpriser förändras för ett företag, förändras de i regel på samma sätt för alla andra företag på marknaden och inte bara individuella priser utan också marknadspriset (prisnivån) förändras – som av en ”osynlig hand”.

Men ibland ersätts den osynliga handen av en ”synlig hand”, dvs en prisledare. Företag med olika kapacitet, kostnader eller marknadsandelar kan nämligen föredra olika marknadspriser. Det företag som föredrar det lägsta

² Exempel på litteratur som betonar matchningsproblemets bidrag till arbetslöshet är Layard m fl (1991).

³ Se Farm (2020c, avsnitt 2) eller, för en mer detaljerad motivering, Farm (2017, 2020a).

⁴ Se t ex Björklund m fl (2015, s 257–264).

marknadspriset kan också implementera det bara genom att annonsera det, eftersom alla andra företag är tvungna att följa efter.

Alla företag kan alltså inte ta priset för givet. Men alla utom en – en prisledare – kan det. Observera också att pris och försäljning inte bestäms samtidigt av utbud och efterfrågan, som på råvarumarknader. Särskilt på konsumtionsvarumarknader kan försäljningen inte börja förrän priset har satts.

2. Sysselsättning

Av ekvation (1) följer för det första att sysselsättningen inom marknadssektorn begränsas av antingen försäljning eller kapacitet. Under en industrialiseringsprocess kan produktionen begränsas av företagets kapacitet inom stora delar av marknadssektorn. I en utvecklad ekonomi kanske det bara är i vissa branscher och under vissa perioder som kapaciteten sätter gränser för produktionen. Under alla omständigheter är det svårt att förstå en ekonomis utveckling utan att veta vad som begränsar produktionen i olika branscher. Det är ingen tillfällighet att statistik om kapacitetsutnyttjande ingår i nationalräkenskaperna.

För det andra framgår det tydligt av (1) att efterfrågan på arbetskraft är en härledd efterfrågan inte bara på industrinivå, vilket betonas i nästan alla läroböcker (t ex Borjas 2008, s 131), utan även på företagsnivå. Ett företags efterfrågan på arbetskraft bestäms av dess arbetsproduktivitet och antingen efterfrågan på dess produkter eller dess kapacitet.

För det tredje bestäms den totala sysselsättningen i marknadssektorn av lönebildning, prisbildning, produktionskapacitet och efterfrågan på följande sätt, som ett led i en historisk process.

Först revideras löner, i regel en gång per år, och med stora variationer mellan länder, för Sverige enligt exempelvis Farm (2020c). Därefter anpassar företagen sina priser till aktuella löner och råvarupriser. Och sedan anpassas produktion och sysselsättning till produktionskapacitet och effektiv efterfrågan, dvs de pengar som hushåll och företag inom och utom landet samt offentlig sektor spenderar på företagets varor och tjänster. Och dessa pengar beror inte bara på löner, vinster, förmögenheter, skatter och transfereringar utan också på kreditmöjligheter.

Löner, priser och sysselsättning utvecklas alltså i en rekursiv process, där nominella löner regelbundet revideras på arbetsmarknaden, medan priser och sysselsättning därefter bestäms på produktmarknaden av effektiv efterfrågan, kapacitet och arbetsproduktivitet. Reallöner bestäms delvis på produktmarknaden (av konsumtionsvaruindustrin), delvis på arbetsmarknaden (av relativlöner), som framgår av Farm (2020c).

Ett företags efterfrågan på arbetskraft ökar naturligtvis om lönen minskar. Men efterfrågan på arbetskraft är en härledd efterfrågan. Lägre lön ökar alltså företagets sysselsättning om – och endast om – priset minskar och försäljningen ökar.

Detta gäller antagligen också i regel för en hel industri om dess löner – och därmed dess priser – minskar så mycket att försäljningen ökar. Indirekta effekter på andra industriers försäljning och sysselsättning uppstår bara om den effektiva efterfrågan på industrins produkter förändras så mycket – uppåt eller neråt – att den effektiva efterfrågan på andra industriers produkter påverkas.

Det gäller emellertid inte för en hel ekonomi. En lägre lönenivå kan visserligen öka försäljningen och sysselsättningen i exportindustrin. Å andra sidan minskar en lägre lönenivå hushållens köpkraft och därmed den effektiva efterfrågan på konsumtionsvaror, särskilt från hushåll med lån. Risken för företagskonkurser ökar och därmed också risken för en självförstärkande nedåtgående process.

Lägre arbetskraftskostnader kan alltså öka sysselsättningen, men bara om de genom att sänka priserna också ökar berörda företags försäljning utan att minska andra företags försäljning. Vilken effekt har exempelvis en sänkning av arbetsgivaravgiften för ungdomar på sysselsättningen? En möjlig effekt är substitution (ungdomar under viss ålder ersätter unga vuxna över denna ålder) men det ökar inte den totala sysselsättningen. Den totala sysselsättningen kan öka i exempelvis restauranger om – och endast om – priserna sänks så mycket att försäljningen ökar så mycket att sysselsättningen ökar. Men om ökad försäljning ökar sysselsättningen i en bransch kan den också minska försäljning och sysselsättning i andra branscher.

Om produktionen begränsas av försäljningen vid de priser som företagen sätter (och inte i något fall av företags kapacitet) så bestäms förvisso produktionen av efterfrågan och då inte bara ”på kort sikt” utan alltid (varje år). Man brukar dock i läroböcker lägga till att detta gäller ”i jämvikt”. Detta jämviktsbegrepp skiljer sig emellertid från de jämviktsbegrepp som annars förekommer i modeller som IS-LM modellen. I själva verket bestäms produktionen kausalt av efterfrågan med mycket god approximation, inte bara i tjänstebranscher utan även i varuproducerande branscher med väl utvecklad beställningsproduktion eller lagerhållning (*just in time*). Oplanerade lagerförändringar är med andra ord praktiskt taget försumbara.

Sammanfattningsvis bestäms produktionen av efterfrågan medan sysselsättningen i marknadssektorn bestäms av produktionen och företagens arbetsproduktivitet, åtminstone i regel. Detta gäller inte bara ”på kort sikt” utan alltid, under varje år. Ibland kan dock produktionen begränsas av företags produktionskapacitet (under en industrialiseringsfas eller vid ”överhettning”).

3. Inflation

Inflation är alltid och överallt en fråga om prisbildning, närmare bestämt prisbildning i de företag som producerar de varor och tjänster som ingår i konsumentprisindex.

Antag först att produktionen begränsas av försäljningen inom konsum-

tionsvarusektorn (kv-sektorn). Då bestäms inflationen enligt ekvation (2) av utvecklingen av löner (w) och arbetsproduktivitet (a) inom kv-sektorn, men också av hur importpriserna (som påverkar h) utvecklas. Förändringar av indirekta kostnader, vinstkrav och ”monopolgrad” inom kv-sektorn påverkar också inflationen genom att förändra pålägget m .

Anställda inom kv-sektorn kan knappast påverka importpriser eller pålägg. Av (2) framgår det också att de bara kan påverka sin reallönenivå w/p genom att medverka i teknisk och organisatorisk utveckling som ökar sektorns arbetsproduktivitet (a). De kan emellertid genom sina lönekrav påverka inflationen. Om de då föredrar en låg inflation och kanske t o m har ett inflationsmål, säg två procent, är facket problem i löneförhandlingar att anpassa lönekravet till inflationsmålet och (förväntningar om) utvecklingen av arbetsproduktivitet, importpriser och arbetsgivarnas pålägg inom kv-sektorn.

Om priserna på olja och andra råvaror går upp mer än väntat kan en löneökning som anpassats till enbart arbetsproduktivitetens utveckling och ett inflationsmål på två procent ge en betydligt högre inflation. Om då Riksbanken för att bekämpa inflationen höjer sin styrränta kommer den effektiva efterfrågan att minska och arbetslösheten att öka och man får det som kallats för ”stagflation”, alltså en samtidig ökning av inflation och arbetslöshet.

Arbetsgivarnas lönekonkurrens, dvs försök att behålla eller rekrytera arbetskraft genom att höja lönerna, kan också bidra till löneökningar. Det skapar ytterligare ett dilemma för ett fack med inflationsmål, dels därför att det kan vara svårt att förutse löneglidning, dels därför att man kan ha svårt att minska sina lönekrav på grund av förväntad löneglidning. Det kan också kännas frustrerande för facket om en inflation som orsakas av arbetsgivarnas lönehöjningar får Riksbanken att höja räntan så mycket att det orsakar arbetslöshet.

Frustrationen späds på av att Riksbanken inte kan påverka prisbildningen och därmed inte inflationen, åtminstone inte direkt, när produktionen begränsas av försäljningen inom kv-sektorn.⁵ Då gäller nämligen ekvation (2) för alla företag inom kv-sektorn. Den effektiva efterfrågan som Riksbanken kan styra med sin reporänta påverkar då visserligen försäljningen och därmed också produktionen och sysselsättningen. Men den kan inte påverka priserna. Det är först när försäljningen inom kv-sektorn begränsas av företagets kapacitet (vid de priser som företagen sätter) som priserna kan påverkas av efterfrågan.⁶

Riksbankens möjligheter att påverka lönebildningen och därmed inflationen beror alltså på den ”inflationsregim” som råder. Om kapacitetsutnyttjandet är 100 procent i alla företag inom kv-sektorn är det också

⁵ Riksbanken kan dock påverka inflationen *indirekt* om ökad arbetslöshet minskar löneökningstakten; jag återkommer strax till detta.

⁶ Jag antar då att företagen höjer sina priser ”så mycket som marknaden tål”, vilket innebär (endogen) marknadsklarering. Alternativt kan leveranstider förlängas eller kunder ransoneras.

självklart så att lägre inflation förutsätter lägre effektiv efterfrågan. Det är också klart att en höjning av reporäntan genom att höja alla räntor i ekonomin snabbt kan minska den effektiva efterfrågan. Men det är ett trubbigt vapen.

En höjd ränta drabbar nämligen inte bara konsumtionen (särskilt av hushåll med stora bostadslån) utan också investeringar som finansieras med lån. Det kan vara särskilt problematiskt om det påverkar investeringar i ökad kapacitet i kv-sektorn, eftersom sådana investeringar behövs för att inte reallönerna ska gå ner. En räntehöjning kan visserligen ses som en tillfällig åtgärd för att minska inflationen, men om den är så effektiv att kapacitetsutnyttjandet och inflationen går ned kanske företagen också tappar lusten att investera i ökad kapacitet.

Med fullt kapacitetsutnyttjande i kv-sektorn kanske det därför är en klokare politik, åtminstone på lång sikt, att minska inflationen genom att underlätta investeringar i ökad kapacitet, eventuellt genom att sänka räntan för lån till investeringar i just den typen av investeringar. På kort sikt kan man minska den effektiva efterfrågan och därmed inflationen genom att t ex höja moms, om finanspolitiken ges den möjligheten.

Kvantitetsteorin

I traditionella läroböcker förklaras inflationen med hjälp av den så kallade kvantitetsteorin, som säger att förändringar i prisnivån orsakas av förändringar i penningmängden, åtminstone på medellång sikt.⁷ Det visar sig emellertid att det snarare är tvärtom i en modern ekonomi (utan guldmyntfot).

Vi utgår då från det faktum att affärsbanker skapar pengar genom att ge lån, närmare bestämt genom att å ena sidan öka låntagarens konto i banken med lånet och å andra sidan öka bankens bokförda tillgångar med låntagarens skuld (McLeay m fl 2014). Ökad utlåning ökar visserligen penningmängden, men inflationen ökar bara om lånen direkt eller indirekt ökar konsumtionen så mycket att det ger inflation. Inflationen mätt med konsumentprisindex ökar alltså inte om lånen används för köp av fastigheter eller värdepapper. Och om priserna på konsumtionsvaror ökar så kommer inte bara lån till konsumtion utan också lån för köp av bostäder att öka nominellt – och därmed också penningmängden.

Penningmängden är alltså en endogen variabel som beror på de räntor som Riksbank och affärsbanker sätter, på hushållens och företagans lån till dessa räntor och hur lånen direkt eller indirekt påverkar effektiv efterfrågan på konsumtion och därmed inflationen – om det råder fullt kapacitetsutnyttjande i delar av kv-sektorn. Förändringar av penningmängden orsakar alltså inte inflation mätt med konsumentprisindex – även om de är korrelerade med inflation. En intressant hypotes – som jag dock inte kan utveckla närmare här – är emellertid att den ökade penningmängden driver upp priserna på fastigheter.

⁷ Se t ex Jones (2018, s 213) och Blanchard m fl (2015, s 240).

Phillipskurvan

Enligt den s k Phillipskurvan påverkas inflationen av arbetslösheten, även om sambandet sedan 1970 är tämligen svagt (Blanchard m fl 2015, s 209).

Enligt ekvation (2) bestäms också inflationen (mätt med konsumentprisindex) av utvecklingen av löner (w) och arbetsproduktivitet (a) inom konsumtionsvarusektorn och av hur importpriserna (som påverkar h) utvecklas. Förändringar av indirekta kostnader, vinstkrav och ”monopolgrad” inom kv-sektorn påverkar också inflationen genom att förändra pålägget m . Inflationen påverkas däremot inte av arbetslösheten, åtminstone inte direkt.

Arbetslösheten kan naturligtvis påverka inflationen *indirekt*, genom att påverka lönebildningen i kv-sektorn när produktionen begränsas av försäljningen vid de priser som företagen sätter. Enligt traditionell teori om utbud och efterfrågan borde ju lönen (eller löneökningstakten) gå ner vid överskott på arbetskraft, dvs vid hög arbetslöshet, medan den borde gå upp vid brist på arbetskraft (låg arbetslöshet). Men hur fungerar marknadsmekanismen i praktiken?

Antag först att arbetslösheten är så låg att företag får rekryteringsproblem. Om dessa är tillräckligt allvarliga kan det vara frestande för ett företag att försöka behålla eller rekrytera arbetskraft genom att höja lönen, antingen därför att det hoppas att ingen av konkurrenterna kommer på denna idé eller därför att det är rädd för att de gör det. Och om alla företag fångas i detta dilemma så ökar löneökningstakten.

Företags lönekonkurrens kan alltså bidra till att höja lönenivån. Arbetsgivare kan emellertid vara medvetna om detta och komma överens om att lönekonkurrens inte bör ingå i den gemensamma lönekulturen.⁸ Arbetstagar i kv-sektorn bör också vara medvetna om att höjda löner vid låg arbetslöshet inte kan öka reallönen utan bara inflationen.

Å andra sidan kan hög arbetslöshet dämpa löneökningarna i kv-sektorn genom att minska företagets rekryteringsproblem så mycket att även höglönekonkurrensen minskas. Hög arbetslöshet kan också minska arbetstagarnas lönekrav, även om låglönekonkurrens inte ingår i arbetstagarnas lönekultur.

I länder med svaga fackföreningar, exempelvis USA, kan arbetstagarernas lönekrav inte spela någon större roll för löneutvecklingen. Visserligen kan en låg arbetslöshet och brist på arbetskraft göra det lättare för anställda att hitta nya jobb. Det kan också göra det lättare för anställda att hitta jobb med högre lön, men det höjer knappast lönenivån. Låg arbetslöshet kan visserligen göra det frestande för arbetssökande att kräva en högre lön än annars, men sådana krav kan bara höja lönenivån om de höjer inte bara lönenivån för nyanställda utan även lönenivån för redan anställda – vilket förutsätter att arbetsgivarna ser detta som nödvändigt för att behålla sin

⁸ Jämför t ex Faxén m fl (1989, s 257): ”Lönekulturen bör stärka den enskilde arbetsgivarens medvetande om att vid låg arbetslöshet blir det inte någon särskilt stor effekt på rekryteringen av förbättrade löneerbjudanden, men däremot stora långsiktiga effekter på kostnaderna”.

personal. Högre lönekrav av arbetstagare höjer alltså inte lönenivån utan hjälp av arbetsgivares lönekonkurrens i länder med svaga fackföreningar.

I Sverige tycks företagens lönekonkurrens, som utgör en del av löneglidningen, numera vara försumbar (Calmfors m fl 2019, s 259). Frågan är då hur känsliga fackens lönekrav är för arbetslöshetens storlek. Man kan t ex fråga sig vad massarbetslösheten i början av 1990-talet betydde för uppkomsten av Industriavtalet 1997, men det är en fråga som ligger utanför ramen för denna artikel.

4. Arbetslöshet

Arbetslösa är personer utan sysselsättning som söker arbete. Arbetslöshetens utveckling och variationer beror framför allt på sysselsättningens utveckling och variationer. Historiskt sett beror massarbetslöshet framför allt på finansiella kriser som exempelvis depressionen på 1930-talet i USA och Europa, 1990-talskrisen i Sverige, den globala finanskrisen 2007–09 och den därpå följande eurokrisen. Men även under normala förhållanden kan variationer i investeringar eller andra komponenter av den effektiva efterfrågan orsaka variationer i sysselsättningen och därmed åstadkomma ”konjunkturarbetslöshet”. Mer omfattande förändringar av marknadsproduktionens omfattning, inriktning och lokalisering kan skapa ”strukturarbetslöshet”. Och matchningsproblem kan bidra med ”friktionsarbetslöshet”.

Arbetslöshetens storlek beror också i praktiken på hur den mäts, i administrativ statistik knuten till arbetsförmedling eller arbetslöshetsförsäkring, eller i intervjuundersökningar av hela befolkningen, s k arbetskraftsundersökningar. Och i intervjuundersökningar beror arbetslöshetens storlek på den operationella definitionen av arbetssökande.

Arbetslösa kan alternativt definieras som de personer i arbetskraften som inte är sysselsatta. Antag exempelvis att studerande och hemarbetande som är ”potentiellt förvärvsarbetande” kan identifieras och att därmed arbetskraften kan definieras och mätas på ett självständigt sätt (och inte som summan av sysselsatta och arbetslösa). Arbetslösheten kan då definieras som en restpost, dvs de personer i arbetskraften som inte är sysselsatta.

Arbetslöshetens storlek beror alltså delvis på hur ”arbetssökande” eller ”arbetskraft” definieras operationellt i statistiken. I praktiken innebär det att det finns en gräns mellan ”öppen arbetslöshet” och ”dold arbetslöshet” som kan dras på olika sätt. Denna gränsdragning kan ibland ha stor betydelse för arbetslöshetens storlek och tolkning, men om vi här bortser från detta problem beror arbetslöshetens storlek och variationer enbart på sysselsättningen.

Arbetslösheten och dess flöden

I litteraturen utgår man ofta från antagandet att arbetslösheten som den vanligen mäts, dvs beståndet av arbetslösa en viss dag eller vecka (U),

bestäms av inflödet av arbetslösa (I) och den genomsnittliga arbetslöshets-tiden (D),

$$(3) \quad U = ID,$$

vilket motsvarar idén att risken att vara arbetslös beror dels på risken att bli arbetslös, dels på risken att förbli arbetslös (se t ex Layard m fl 1991, s 218). Ekvation (3) kan visserligen bara gälla i jämvikt – när ingen av dess variabler beror på tiden – men i princip måste arbetslösheten vid en viss tidpunkt bero på dels inflödet av arbetslösa före denna tidpunkt, dels på hur långa arbetslöshetsperioderna är. Ekvation (3) kan därför vara en god första approximation även om, exempelvis, I står för genomsnittligt inflöde per månad under det senaste året och D för den genomsnittliga arbetslöshets-tiden för de arbetslösa som U avser.

Det är också sant att åtgärder kan påverka arbetslösheten bara om de påverkar flödena in i eller ut ur arbetslöshet. Men åtgärder kan minska inflödet av arbetslösa eller öka utflödet bara genom att öka sysselsättningen (om vi bortser från åtgärder som förtidspensionering).

Detta gäller även åtgärder som påverkar arbetslösas sökbeteende. Intensifierat arbetssökande av vissa arbetslösa kan mycket väl öka deras chanser att få arbete, i konkurrens med andra arbetssökande, men det minskar den totala arbetslösheten bara om det minskar den ”friktionsarbetslöshet” som vakanser mäter enligt nedan.

Effekten av matchningsproblem på arbetslöshet

Matchningsproblem, dvs problem för arbetsgivare att rekrytera arbetstagar, kan öka arbetslösheten genom att minska sysselsättningen.

Företag kan naturligtvis inte alltid tillfredsställa sina behov av arbetskraft ”ögonblickligen”, men ofta kan det räcka med ett telefonsamtal till en tidigare anställd – eller en bekant till en anställd – som kan börja jobba redan följande dag eller vecka. I andra fall kan rekryteringen ta lite längre tid: först annonsering för att få sökande till platsen och sedan urval och intervjuer samt eventuell uppsägningstid för den som anställs, sammanlagt kanske 3–4 månader eller längre.

I regel börjar naturligtvis en arbetsgivare söka nya medarbetare eller ersättare till avgående anställda i god tid innan behovet blir akut, dvs innan en vakans i betydelsen ”otillfredsställd efterfrågan på arbetskraft” uppstår. Men det lyckas inte alltid och då – men endast då – blir sysselsättningen mindre än den som efterfrågas.

Vakanser är tyvärr inget entydigt begrepp. Företag skapar vakanser i en mening (lediga platser i betydelsen rekryteringsprocesser) för att undvika vakanser i en annan mening (otillfredsställd efterfrågan på arbetskraft). Statistikmyndigheter och arbetsförmedlingar mäter i regel bara det förra begreppet. Ett undantag är SCB, som mäter både ”lediga jobb” (det förra begreppet) och ”vakanser” (det senare begreppet) sedan tredje kvartalet 2000.

Eftersom jag redan presenterat SCB:s konjunkturstatistik över vakanser (KV) i *Ekonomisk Debatt* (Farm 2003), nöjer jag mig här med att redovisa några centrala resultat. För det första visar det sig att antalet vakanser som andel av antalet sysselsatta i näringslivet varierat mellan 0,3 procent 2009 och 1,0–1,2 procent 2016–19. Sedan 2000 har alltså matchningsproblem minskat sysselsättningen i näringslivet med som högst 1,2 procent av sysselsättningen (och i genomsnitt med ca 0,6 procent).⁹

5. Jämviktsarbetslöshet

I litteraturen antas arbetslösheten konvergera mot, eller snarare variera kring, en konstant nivå ”på medellång sikt”. Det finns flera definitioner av denna nivå, som alla har det gemensamt att de förutsätter att arbetslöshetens nivå bestäms på annat sätt än arbetslösheten under ett år, t ex av likhet mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft, med utbud och efterfrågan som funktioner av reallönen (i klassisk teori), eller av konsistens mellan prissättning och lönesättning, med en prissättningskurva i stället för en efterfrågekurva och en lönesättningskurva i stället för en utbudskurva (i modern teori).¹⁰

Prissättningskurvan uppdaterar makroteorin med påläggprissättning, som i sin enklaste form kan skrivas

$$(4) \quad P = (1 + \mu)W/A,$$

där P är prisnivån, W lönenivån och prispåslaget μ mäter graden av bristande konkurrens, medan A mäter arbetsproduktiviteten (Blanchard m fl 2015, s 171–172). Lönesättningskurvan, å andra sidan, kompletterar makroteorin med lönebildning,

$$(5) \quad W = P^e F(u, z),$$

där P^e betecknar förväntad prisnivå, u arbetslöshet och z ”alla andra variabler som påverkar lönebildningen” (Blanchard m fl 2015, s 168).

Nu menar man i litteraturen att den förväntade reallön som lönesättarna väljer, W/P^e enligt (5), i jämvikt måste vara lika med den reallön som företagets lönesättning innebär, nämligen W/P enligt (4), vilket innebär att arbetslösheten i jämvikt bestäms av ekvationen

$$(6) \quad F(u, z) = A/(1 + \mu).$$

Ekvation (4) motsvarar i princip den prissättning som gäller i praktiken på mikronivå, nämligen ekvation (2). Det är också onekligen så att reallönen bestäms av arbetsproduktivitet och prispåslag, $W/P = A/(1 + \mu)$ i förenklad form på makronivå enligt (4) och

$$(7) \quad w/p = \frac{a}{(1+m)(1+h)}$$

⁹ Se Farm (2020b) för en utförligare diskussion, inklusive tolkning av Beveridgekurvor och matchningsfunktioner.

¹⁰ Se t ex Layard m fl (1991) och Blanchard m fl (2015).

i fullständig form (som tar hänsyn till importpriser) på mikronivå enligt (2). Detta gäller närmare bestämt för kv-sektorn, medan genomsnittlig reallön för hela ekonomin också beror på andra sektorerers relativlöner (jämfört med kv-sektorn).

En fullständig modell av ekonomin måste också innehålla en modell av lönebildningen, dvs en modell av hur nominella löner sätts eller snarare hur de utvecklas. I allmänhet beror de på arbetslöshet men de beror också – och kanske framför allt – på ”alla andra variabler som påverkar lönebildningen”. De beror också på ”förväntningar”, men i konsumtionsvarusektorn beror de enligt Farm (2020c) inte på förväntningar av hur priserna utvecklas utan på inflationsmål, grad av samordning i löneförhandlingar, löneglidning och prognoser av arbetsproduktiviteten och prispålägg.

I ekonomier utan fackföreningar sätts lönerna ensidigt av arbetsgivarna. Ekvation (5) kan eventuellt uppfattas som en modell av lönebildningen i detta fall, en modell som förutsätter att arbetsgivarna höjer lönerna i takt med förväntade priser (för att kunna behålla och rekrytera personal som vill upprätthålla sin reallön). Och om arbetslösheten ökar och därmed rekryteringsproblemen minskar blir det lättare att behålla och rekrytera personal vilket bör dämpa lönekonkurrens och löneutveckling.

Ekvationerna (4) och (5) gäller alltså två helt olika saker. Ekvation (4) handlar om hur reallönen i kv-sektorn bestäms, medan ekvation (5) pekar på behovet av en teori om hur nominella löner sätts och utvecklas, dels i kv-sektorn, dels i alla andra sektorer. Och lönebildning enligt (5) modellerar bara ett specialfall för länder med svaga fackföreningar, där alla arbetsgivare antas kompensera sina anställda för förväntad inflation med höjda löner.

Observera också att en teori om lönebildning måste gälla för varje år om man vill kunna förklara löneökningstaktens utveckling. Efter en störning av lönebildningen kanske den återgår till ”jämvikt” efter några år – dvs ”på medellång sikt” – men det är i så fall något som måste förklaras och inget man utan vidare kan anta.

6. Avslutning

Jag har i denna artikel argumenterat för att löner, priser, sysselsättning och arbetslöshet bestäms i en rekursiv process, där nominella löner regelbundet revideras på arbetsmarknaden, medan priser och sysselsättning därefter bestäms på produktmarknaden av effektiv efterfrågan, kapacitet och arbetsproduktiviteten. Reallöner bestäms delvis på produktmarknaden (av konsumtionsvaruindustrin), delvis på arbetsmarknaden (av relativlöner). Och arbetslösa är personer utan sysselsättning som söker arbete.

Jag har också argumenterat för att denna process gäller för varje år och inte bara ”på kort sikt”. De prissättnings- och lönesättningskurvor som i litteraturen antas bestämma ”jämviktsarbetslösheten”, dvs den arbetslöshet som ekonomin tenderar att återgå till på medellång sikt, bestämmer i själva verket reallönen respektive lönebildningen under varje år.

Förslagsvis kan ”jämviktsarbetslöshet” i stället uppfattas som arbetslöshetens nivå under en viss period, dvs den nivå som arbetslösheten varierar kring under perioden. Den kan då lämpligen definieras som medeltalet av arbetslösheten under de år som ingår i perioden. Arbetslöshetens nivå är inte nödvändigtvis konstant under någon längre tid. Ibland, då arbetslösheten växer eller avtar, är arbetslöshetens nivå rentav odefinierad. Om det emellertid finns längre perioder med olika arbetslöshetsnivåer uppstår frågan vad det beror på och skillnaderna måste då förklaras på annat sätt än med avvikande arbetslöshet under enskilda år, exempelvis med skillnader i ekonomisk politik. Men det är inte bara skillnader i jämviktsarbetslöshet som måste förklaras, utan också hur arbetslösheten helt plötsligt kan växa dramatiskt. Och varför den därefter kan återgå till tidigare nivå, hur snabbt detta kan ske och varför den ibland kan fastna på en hög nivå.

Även om det är viktigt att förstå hur löner, priser, sysselsättning och arbetslöshet bestäms under ett år, återstår den minst lika viktiga frågan hur investeringar och annan aktivitet under ett år förändrar kapacitet och arbetsproduktivitet under nästa år eller, mer övergripande, vad som bestämmer ekonomisk tillväxt. Men det är en fråga som förtjänar en egen artikel.

REFERENSER

- Björklund, A, P-A Edin, P Fredriksson, B Holmlund och E Wadensjö (2015), *Arbetsmarknaden*, fjärde upplagan, Studentlitteratur, Lund.
- Blanchard, O, L Calmfors, H Flam, J Hassler och P Krusell (2015), *Makroekonomi*, Liber, Stockholm.
- Borjas, G J (2008), *Labor Economics*, fjärde upplagan, McGraw-Hill/Irwin.
- Calmfors, L, S Ek, A-C Kolm och P Skedinger (2019), *Kollektivavtal & lönespridning i en ny tid*, Dialogos Förlag, Stockholm.
- Farm, A (2003), ”Den nya vakansstatistiken”, *Ekonomisk Debatt*, årg 31, nr 6, s 46–54.
- Farm, A (2017), ”Pricing and Price Competition in Consumer Markets”, *Journal of Economics*, vol 120, s 119–133.
- Farm, A (2019), ”Labour Demand and Product Demand”, manuskript, Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Farm, A (2020a), ”Pricing in Practice in Consumer Markets”, *Journal of Post Keynesian Economics*, årg 43, s 61–75.
- Farm, A (2020b), ”Measuring the Effect of Matching Problems on Unemployment”, *International Labour Review*, vol 159, s 243–258.
- Farm, A (2020c), ”Om lönebildning”, *Ekonomisk Debatt*, årg 48, nr 3, s 37–48.
- Faxén, K-O, C-E Odhner och R Spånt (1989), *Lönebildningen i 90-talets samhällsekonomi*, Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Jones, C I (2018), *Macroeconomics*, fjärde upplagan, W. W. Norton & Company, New York.
- Layard, R, S Nickell och R Jackman (1991), *Unemployment. Macroeconomic Performance and the Labour Market*, Oxford University Press, Oxford.
- McLeay, M, A Radia och R Thomas (2014), ”Money Creation in the Modern Economy”, *Quarterly Bulletin*, 2014 Q1, s 14–27, Bank of England, London.